

تایین و زمانناسی

هاشم سهراب

جیاجیای له خو گرتوو وهک «زمانی سانسکریتی و بهریابوونی. دیاردهی زمانناسی». «زندی ئاقیستا و زمانناسی»... تاد، بهلام زۆریه ی بابه ته کان به کورتی و به شیوازیکی خیرا و برووسکه یی گوزارشتیان لی کراوه، ئه وه تا نووسهر له دهروازهی نووسینه کهیدا بهم شیویه له توژیینه وه که ی ددوی «ئه م لیکۆلینه وه یه هه ولدانیکی ئه کادییه بو خستنه رووی تایین له سه ره له دانی زمانناسیدا. لیکۆلینه وه که دابهش کراوه ته چند سهر باسیکه وه.

له بهراییه به کورتی له زمانی سانسکریتی دواوین، له پاشان له کاریگه ری زندی ئاقیستا و ئینجیل و قورئان و کتیبه دینییه کانی ئیزیدی و کاکه یی به سه ره زمانه کانیان دواوین» سه بارهت به زمانی سانسکریتی و بهریابوونی دیاردهی زمانناسی رۆلی کاریگه ری- پانینی- ده خاته روو، پانینی به یه که م کهس داده نری که گرنگی به زمانی سانسکریتی

سه لام ناو خو ش له م کتیبه دا هه ول دده له پیوهندی نیوان کتیبه تایینییه کان و بواری زمانناسی بکو لیتته وه، سه ره تا ئه گهر له زاراو هی- زمانناسی- پروانین هه ست ده که بین پاشگری- ناس- که به وشه ی زمانه وه لکینراوه، واتای ئاشنایی و ئاگادار بوون، یان شاره زابوون و ناسکردن و زانین ده گه یه نی، به لام چه مکی زاراو که به گشتی و له کو تاییدا له به کتی له لقه کانی زانستی زمان «زمانزانی» نزیک ده که ویتته وه، به تاییه تیش- زانستی زمانی میژووی، که [لیکۆلینه وه یه له په ره سه ندن و گۆرینی زمان به تیبه رینی کات و ریگه و هۆی ئه م گۆرینه له کاتیکه وه بو کاتی و دۆزینه وه و ده سنیشان کردنی ئه و هۆبانه ی کار ده که نه سه ره زمان و ده یگۆرن... پروانه- چند ئاسۆیه کی تری زمانه وانی- به رگی یه که م- پرۆفیسۆر وریا عومه ر ئه مین] هاوکات کتیبه «تایین و زمانناسی» ده یان بابهت و ناوونیشانی

داوه، کتیبیکى به ناوى «ههشت بهش» له باره زمانى سانسکریتی داناوه، که تییدا چوار ههزار یاسای ریتزمانى له مه پر ئه و زمانه له خوگرتوه و پانینی له م کتیبه یدا توانیوه تی «دوو ههزار رهگ» ی زمانى دیارى بکاو و اتاکانیان لیک بداته وه و وپرای چاره سه رکردنی چهن دین کیشه و گیروگرتی فونولۆژى و مورفولۆژى و رسته سازى سانسکریتی، ههروه ها توانی ریتسایه ک بۆ ریتزمانى سانسکریتی دابنى بۆ ئه وهى خه لک بتوانن سروده ئایینییه کانى کتیبى «ریتگ- قییدا» به شیهه کی ره وان بلتینه وه، چونکه - به راهیمه کان- ده بانزانى زمان چون بوونه وریتک هه میشه له گۆراندايه، بۆیه نه وه کانیان له سه ر ریتسایه کی تایبه ت به فونوتیکى - ریتگ- قییدا- په روه رده ده کرد و ئاگادارى ریتمی گهردان و گۆکردنى وشه کانى قییدا بون - چونکه په بوه ست بون به - ریتگ - قییدا - ئه مه ش جوړیتک بو له خودا په رستى و بروایان و ابو هه ر گۆرانکاریه ک له رووى فونوتیکه وه رووبدا ده بته هوى له ده ستدانى پیرۆزى تیکسته که، پاشان هه وله زمانیه کانى پانینی وا له - بلۆمفید - ده کا به قوولتى ده باره ی کتیبه که ی بدوئ، ههروه ها میلکا ئیفیک - سه باره ت به پانینی ده لئ: گومانى تییدا نییه که پانینی له هوشیاریه کی ته و او دا بووه که گوتویه تی زمان سیستمه، نه وه ی نه مروش پیتی ده وترئ مورفیمی سفر Morphem Zero له کتیبه که یدا ئامازه ی پین کراوه، ههروه ها پاننى

مانه ندی ئەفلاتون له پیکهاته سه ره کییه کانى رسته دواوه که «ناو» و «کردار» ن، بۆیه لیۆنز ده رهق به کتیبه که ی پانینی ده نووسئ: «کتیبه که ی پانینی هه ر ته نیا له باره ی سروده ئایینییه کانى قییدا نییه، به لکو له باره ی زمانى رۆژانه ی خه لکیشه» .. پاشان نووسه رى ئه م کتیبه له هه ول و کۆشه زمانیه کانى کۆمه لیک زماناس ده دوئ و له وانه ویلیه م جوئن - ۱۷۸۶ - که سه ره تايه کی بۆ نه شو نما کردنى بیروکه ی فیلۆلۆژى به راوردکارى دامه زرانند، یان فردریک ژۆن شلیگل ۱۸۰۸ - که سئ جوړ زمانى له یه ک جیا کرده وه وه ک زمانى لکاو «تورکی» داپراو «چینی»، لیکدراو «لاتینی» یا [راسک و بوپ و گریم] که به سئ مه زنه که ی سه ده ی نۆزده م ناوزه ده کرىن - توانییان له نیتو زمانى هیندو نه ورووپیدا کار بکه ن و زۆر جوړه زانستى نوئى زمانى بخه نه روو، دواى سه ره له دانی گرووی «ریتزمانووسه گه نجه کان» که بانگه شه ی نه وه یان ده کرد که گۆرانى زمان کارتیکی ریکویپیک و سیستمیه، زماناسى سوپسرى فیردینان دو سووسور، ده رده که وئ و تیبینییه کانى خوئ له مه پر هه وله فیلۆلۆژییه کان تو مار ده کا و دوا جار زمان به گه مه ی شه تره نج ده شو به یتنى به واتای زمان پیره ویکه هه ر تاکیک به پیوه ندی له گه ل نه وانى تر پیناسه ده کرى .. وپرای خسته نه پرووى ههردوو لایه نى میژووی و هه نووکه یی زمان و دوالیزمى زمان و گوتن ... تاد، دواى سووسور،

بلۆمفیلد چون رابه رتیکی ریتبازى بنیادگه رایی ده رده که وئ گرنگی به چۆنیه تی ناوکۆبى رسته ده دا، و اتا چۆنیه تی ریزبوونى وشه و مورفیمه کان یا به شیهه کی تر نه و بایه خ و گرنگیه ی به ناوکۆبى رسته ده دا نه وه نده ئاو پر له واتا ناداته وه، یا له ژیر چه مک و تیزی ده رووناسى ئاکارى هه موو شتى له چوارچیتوى کاروکاردا نه وه لیک ده داته وه، دوا جار ناحوم چۆمسکی «۱۹۵۷» به کتیبى «پیکهاته ی رسته سازى» گۆرانکاریه کی تر له جیهانى زماناسیدا به رپا ده کا، له به شى یه که مى ئه م کتیبه دا «سه لام ناوخوش» له زه ندی ئاقیستا و زماناسى ده دوئ و سه ره تا ئامازه به خاکی پیرۆز و چیاى جوودى و که شتییه که ی نوح پیغه مبه ر ده دا، ههروه ها چه رده یه ک له بنه مای نه و ئایینه دیربانه ده خاته روو که له کۆمه لگای نه وسای کورده وارى و دراوسپى کورداندا بلا بوونه ته وه وه ک ئایینی زه رده شتى، مانه وى، مه زده کی، میسرائى، ئیتزدیاتی، کاکه یی، هه لبه ته به شیک له م ئایین و ئایینزایانه تا ئیستاش له چه ندین کۆمه لگای کورده واریدا په پره و ده کرىن، نه خاسمه ئایینی ئیزدی و ئایینزای کاکه یی .. نووسه رى ئه م کتیبه له مه پر ئاویتستا وه ده لئ: زمانى ئاویتستا زمانیک بووه ته نیا زه رده شت خوئ لپى تیگه یشتوه ... په پره وکه رانى بۆیان هه بووه ته نیا له به رى بکه ن، نه مه ش بۆ پاراستنى پیرۆزى ده قه کان بووه، جا بۆ نه وه ی واتای ده قه کان ئاسان بکا، نه وه زه رده شت ته فسیرتیکی بۆ ئاویتستا

نووسی و ناوی نا «زهند»... سهجادی دهلی «زهند به زمانی پهلهوی کونیش زمانی کوردییه، دووباره زهنیشی کرده فارسی و ناوی نا «پازهند» پاشان نووسهر له ههر پینج بهشکهی «ناویستا» دهوئی.

۱- یهسنا، یان «یهسن» به واتای «ستایش» دی و کومهلی نزا له خو دهگری.

۲- ویسپرد واتای «گشت سهروهان» دهگهیهنی و باس له پهراستی دهکات، هندی دهلین تهواوکهری یهسنایه.

۳- وهندیدات، یان فهندیدات یاسای دژ به دیو و نههریهن دهگهیهنی و له ۲۲ بهش پیک هاتووه، نه بهشه جیهانبینی زهردهشتی له مهر مردن و ژن هینان و ناریشهی کومه لایه تی له خو گرتووه.

۴- یهشت به واتای نوپژ و بهخشیش و بهزم دیت، ههروهها به واتای نهمره پیروزهکانیش دیت، نه یهشتانه «سروودانه» که ژماره یان (۲۱) یه شته تایبه تن به ستایشی خواوهند، نه مشاسپه ند و یه زدهکان.

۵- خورده ناویستا: ناویستای بچوکی.. نه بهشه چوار بهش له خو دهگری که هه مووی نزاو لالانهوو پارانهوون، نه نجا نووسهر سه بارهت به گرنگی ناویستا، یا رولی کاریگهری ناویستا له بواری زماناسی کوردیدا ناوری له زمانه دیرینهکانی ئیرانی ده داتهوو بهم شپوهیه دابهشیان دهکا.

۱- زمانی میدی: زمانی شاکان و خه لکی روتتاو او ناوه راستی ئیران بووه.

۲- زمانی پارسی: تایبهت بووه به خه لکی پارس.

۳- زمانی ناویستایی زمانی کتیبه پیروزه که ی زهردهشت بووه.

جا نووسهر جهخت له سه ره نهوه دهکات که له گه ل پروخانی دهوله تی میدیاش، که ناویستا کتیبه پیروز و ئایینی فه رمی دهولهت بووه، هه خامه نشییه کان ههر په پیره وی ناویستایان کردوووه به دینی ره سمی دهوله تیان داناووه، به لام زمانی ناویستایی وهک زمانی «میخی- Cuneform» و زمانی «لاتینی» به زمانی مردوو داده نریت.

نووسهر لیستیک وشه له کتیبه «خولاصه یه کی میژووی کوردو کوردستان» ی «محهمه د نه مین زه کی» وهک نمونه ده خاته پرو، که وشه گه لکی ناویستایین له گه ل شیوه زاری کوردی سلیمانی و کرمانجی ئیستا و زمانی فارسی ئیستا، له پرووی وشه سازی و دهنگ سازییه وه ده یان خاته حاله تیکی بهراوردکاری له گه ل وشه ئاویستاییه کان دوا ی گورانکارییه کان له زمانی کوردی نزیکن تا زمانی فارسی- پروانه نه م خسته یه ی خواره وه:

ناویستا	کوردی سلیمانی	کرمانجی ئیستا	فارسی ئیستا
ماز	گهوره	مهزن	سنگین، بزرگ
بهرزا	بهرز	بهرز	بلند
ماسیا	ماسی	ماسی	ماهی
نوشترا	حوشتر	نوشترا	شتر
یهرتا	یرد	یرت	یل
هوز	پوز	خوز	نافتاب
نهزم	من	نهز	من

له خسته یه کی ترده کومه لکی وشه ی ناویستایی ده گه ل هه ورامی بهراورد ده کاو واتای وشه کان لیک ده داته وه:

له بهش لکی دیکه ی نه م لیکولینه وه دا، نووسهر له و گورانکارییه سیستماکییه ی زمان ده دوی که له ماوه ی سه ده یه کدا له پرووی وشه و دهنگ و رینوس و ریزمانه وه به سه ری دادی، به لام هندی وشه و دهنگ و رینوس بوونی خویان ده پاریزن، چونکه زمان چوون بوونه وهر و سروشت له پرووی ریتساکانی گشتانندن و نه بستراکته وه له گورانکارییه کی هه میشه یی و ئیستیتیکی دایه، لیره دا

ناویستا	هه ورامی	واتا کوردییه که ی نه مری
ئیقه	یوئه	یهک
دقه	دوئی	دوو
پاد	پا	پت
ناپ	ناپ	ناو
گاڤ	گاڤ	له پیزی ناوی نیر و میتیه
پادا	پادار	خیرا له رویشندا
بوومی	بووم	زهوی

سه بارهت به هه مان باهت نووسه ر گوفتاریکی سه جادی دینی و دهلی: سه جادی دهقی ئاویتستای به دهقیکی کوردی دیرین داناوه، به واتای ههروهک چۆن له رووی مۆرفۆلۆژییهوه له یه کچوونیکێ زۆر له نیوان ئاویتستا و هه ورامی و شیوه زاری کرمانجی ژوو روودا هه یه، نه وه نه وه دهقهی ئاویتستاش دهکری و هک دهقیکی نه ده بی کۆن حسیب بکری...

به شی دووه می نه م لیکۆلینه وه یه له کاربگه ری ته ورات و ئینجیل ده دوئ له سه ر زمانی سربانی و کوردی پتیوایه هه موو ئایینه ئاسمانی و مۆفۆکرده کان کاربگه ربیه کی ته وایان له سه ر زمان هه یه، به تاییه تی له رووی پاراستنی زمانه وه، نووسه ر دهلی: رۆلی قورئانی پیرو زیش له سه ر زمانی عه ره بی روون و ئاشکرایه، هه ربه ک له ئاقیتستا و کتیبی ئایینی ئیزیدی و کاکه بی کاربگه ری خو یان له سه ر زمانی کوردی هه بووه، ئیتر له به شه کانی دیدا باه تگه لیکێ تر ده ورووژینتی له وانه نه دگاره کانی زمانی سربانی، کاربگه ری به هودیه تی له سه ر زمانی سربانی، زمانی ده سه لات و دین و بازرگانی، رۆلی مه سیحیه تی له سه ره له لدانی زمانناسی سربانی... عیسا و په یدابوونی چه ندین ئینجیلی و هک مه تی، لۆقا، مه رقس، یۆحه نا، به رنابا...

ئینجیل و قورئان و زمانناسی کوردی، یا نه نووسینه کوردییانه ی که به نه لفابییی نه رمه نی نووسراون، میژوو به کی تر بو سه ره له لدانی

په خشانی کوردی دروست ده که ن، قورئانی پیرو ز و زمانناسی عه ره بی، پوخته یه ک ده رباره ی زمانی عه ره بی پیش هاتنی ئیسلام، هۆبه کانی سه ره له لدانی زمانناسی عه ره بی، کاربگه ری لایه نی زمانه وانی قورئان و گه شه سه ندنی بواری زمانناسی عه ره بی و زانستی به دیع و رسته سازی و ده نگساز و په یدابوونی زمانی په کگرتوو: هاوکات ئامازه به زمانی میرنشینی نه رده لان ده دا که چۆن سه ره ده مانیک دیالیکتی گۆران و هک دیالیکتیکی ئایینی و ده سه لات می رانی نه رده لان تاکه زمانی نووسینی کوردی بووه، یا سه باره ت به قورئان و زانستی رسته سازی ده لی: له سه ده ی هه وه مه ی زاینیدا که سانی و هک نه بولته سه وده ی نه لدوولی و نه سر ی کور ی عاسم و عه بدو له رحمانی کور ی هۆرمز له زماناسه به راییه کانی عه ره ب بوون، که گرنگیان به لایه نی رسته سازی و شیکردنه وه ی رسته کانی قورئان داوه، پاشان خه لیل نه حمه دی فه راهیدی بنه ما ی ریزمانی عه ره بی دارشت و ریزمانی عه ره بی قوتابخانه ی ریزمانی به سرا ناسرا، دواتر «سببه وه یه ی» که قوتابیه کی فه راهیدی بوو کتیبیکێ له باره ی رسته سازی نووسی به نیوی «الکتاب» که تیبیدا له روانگه یه کی زانستییه وه له دیارده کانی ده سه واژه ی عه ره بی و ده ستووری رسته سازی و لایه نی ریزمانی ده کۆلێته وه، پاشان که سانی و هک «که سانی» و «فه راو» قوتابخانه یه کی تری ریزمانیان له شاری «کووفه» دامه زران دو

به رنامه ی به سرباییه کان جوړیک له ئالۆزی و فه لسه فه کاری له خو گرتبوو، که چی خانه ی کووفیه کان له و ئالۆزی و فه لسه فه کارییه دوور بوو، له رووی زاواوه شه وه هه ر خانه و قوتابخانه یه ک زاواوه ی تاییه ت به خو ی هه بوو، له شوینیکێ کتیبه که دا نووسه ر ده لی...

هه ردوو قوتابخانه کی به سرا و کووفه هه ر ته نیا گرنگیان به لایه نی رسته سازی عه ره بی نه ده دا، به لکو ده نگسازیش رووبه ریکێ فراوانی نه و دوو قوتابخانه ی له خو گرتبوو، «سه لام ناوخۆش» ی نووسه ری نه م کتیبه له به شی پینجه می لیکۆلینه وه که یدا له ئیزیدیا به تی و زمانناسی کوردی و په سه نی ئیزیدیا به تی ده دوئ و ئایینی ئیزیدی به ئایینیکێ دیرینی کوردی له قه له م ده دا و نووسه ری نه م کتیبه سه باره ت به ئایینی ئیزیدی کۆمه لیک بیروبوو چوون ده خاته روو، و هک قه شه گریگۆری ماکسترۆس «سالی ۱۰۵۸ — رووه» له وه لامی نامه یه کی قه شه ی سرباندا نووسیویه تی «خه لکی وا هه ن رۆژ ده په رستق، باوه ریان به زه رده شه تی فارسی هه یه و به ناوی «شمسیه» ناسراون، نه مه له نووسینیکێ د. په شاد میران وه رگیراوه... بو یه دکتۆر به رده وام ده بی و ده نووسی... نه م «شمسیه» رۆژ په رستانه له وه ده چی ئیزیدی بن، چونکه ئیزدیش ریزی هه تا و ده گرن و ته قدیسی ده که ن... به ر له د. په شاد میران «توفیق وه بی» ش نه و باوه رده ی هه بووه، و هک له کتیبه که دا ها تووه که زۆر له گه لانی کۆن و دیرین بی نه وه ی ئیزی

بن نهك ههر رېژى رېژيان دهگرت، بهلكو دهيا نپه رست، وهك گهلى رېسه نى «ئىبراهيم خه ليل»، ههروهها گهلى بهلقيسى سه بهء، پاشان نووسه ر ده رياره شىخ ئادى ده دوى كه وهك سوڤييه كى نه هلى ته ريقه ته عده ويه كه مه به ستي بووه ته ريقه ته كه لى له ناوچه چيا ييه كاندا بلا وىكا ته وه.

ئىستاش ئىزىد بيه كان له رېژانى جه ژندا سهردانى گوڤى شىخ ئادى ده كه ن كه له لالش نپژاوه. . تا له گونا هه كانيان خو ش بى، چونكه له نه زه رى هه ندى ئىزدى روحى «مه لك تا ووس» له «شىخ ئادى» دا به رجه سته كراوه؛ وهك له كتيبه كه دا هاتووه «مژده ها رېژ» كتيبيكى تى ئىزىد بيه انه و به قسه لى «نه نوهر ما بى» ئەم كتيبه به زمانى كوردى كرمانجى هه كارى نووسراوه و له زور رووه وه له «جيلوه» و «مه سحه فا رېش» جودا بيه و بيجگه له وه لى باس له يه كتاپه رستى ده كا، نه وه كو مه لى با به تى تى له خو گرتووه وهك ئافراندى بوونه وه ر فريشته و نه ركه كانيان. . . تاد. له به شه كانى تى ئەم لى كو لى نه وه بيه دا نووسه ر له كو مه لى ك با به تى دى ده دوى وهك. . چهنده سه رنجى ك له باره لى مژده ها رېژ، تىكسته ئايىن بيه كان، ئىزىد بيه اتى و زمانى كوردى، ده قه كانى جيلوه و مه سحه فا رېش و نه فسانه لى پيروزى زمان، تابو له جيلوه و توندى له مه سحه فا رېشدا، كاكه بى و نووسراوه پرۆزه كانيان. . نووسه ر ده ره ق به كاكه بيه ان ده لى: ئەم گرووپه به زور ناو ناسراون كاكه بى، نه هلى هه ق، يارسان،

(كردبچه - به چه لى كورد) (خروس كوش - كه له شىر كوژ) - ههروهها ده لى دۆگما بنه ريه تيه كانى ئەم كو مه له يه خو لى له سى كو چكه لى يه كى تى بوون و ته جسيدى ئىلا هى و دۆنا لى دۆندا ده نوئى - سو لى تان سه هاك - يا «سو لى تان ئىسحاق» كه له سالى ۵۷۸ كو چى له دى «ده ودان» له هۆره مانى له و ن له دا يك بووه، به تازه كه ره وه لى ئەم ئايىنه داد نه رى - لى ره دا لى كو چوونى كى ئاشكرا له نى وان رۆلى شىخ ئادى بو ئىزدى اتى و سو لى تان سه هاك بو كاكه بى به رچاو ده كه وى. . ئەمه پوخته لى با به ته كانى كتيبى «ئايىن و زماناسى» يه كه له نووسىنى «سه لام ناوخوش» ه.

سه رچاوه:

كتيب: ئايىن و زماناسى.

نووسه ر: سه لام ناوخوش.

چاپى يه كه م، ۲۰۰۷ - هه ولير